

พืชผักพื้นบ้านในตำรายาโบราณอีสาน*

ณรงค์ศักดิ์ ราชะรินทร์

สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

E-mail: narongsak.r@msu.ac.th

วันที่รับบทความ: 3 สิงหาคม, 2567

วันแก้ไขบทความ: 6 มิถุนายน, 2568

วันที่ตอบรับบทความ: 2 กรกฎาคม, 2568

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสรรพคุณผักพื้นบ้านที่ปรากฏในเอกสารโบราณอีสาน เพื่อศึกษาความถี่สรรพคุณผักพื้นบ้านที่ปรากฏในเอกสารโบราณอีสาน และเพื่อศึกษาบทบาทของสมุนไพรในสังคมอีสานยุคโบราณ โดยศึกษาจากเอกสารโบราณอีสาน จำนวน 12 ฉบับ ผลการศึกษาพบว่า พบพืชผักพื้นบ้าน 66 ชนิด และสรรพคุณทางยา 588 ประการ ผักที่มีการใช้มากที่สุด ได้แก่ จิง (59 สรรพคุณ, 10%) ย่านาง (54 สรรพคุณ, 9%) และพริก (43 สรรพคุณ, 7%) สรรพคุณหลักแบ่งตามกลุ่มโรค ได้แก่ โรคผิวหนัง (20.06%) ระบบอาหาร/ขับถ่าย (14.79%) และไข้/ไอ (10.03%) การวิจัยนี้ยังสะท้อนบทบาทของสมุนไพรในสังคมอีสานยุคโบราณ 5 มิติ ได้แก่ การแพทย์พื้นบ้าน เศรษฐกิจและวิถีชีวิต นิเวศวัฒนธรรม ความเชื่อและพิธีกรรม และการส่งต่อภูมิปัญญา ผลการศึกษาช่วยเปิดเผยองค์ความรู้ดั้งเดิมและเสนอแนวทางการต่อยอดในการวิจัยทางเภสัชวิทยาและการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนจากพืชผักพื้นบ้านต่อไป

คำสำคัญ: พืชผักพื้นบ้าน ตำรายาโบราณอีสาน สรรพคุณทางยา ภูมิปัญญาท้องถิ่น

*โครงการผักพื้นบ้านและสรรพคุณทางยาที่ปรากฏในตำรายาโบราณ Local Vegetables and Medical Properties Described in Palm-leaf Manuscripts” สนับสนุนโดยงบประมาณเงินรายได้ ปีงบประมาณ 2566 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Local Vegetables in Isan Palm-Leaf Medical Manuscripts

Narongsak Rawarin

The Research Institute of Northeastern Arts and Culture,

Mahasarakham University

E-mail: narongsak.r@msu.ac.th

Received: August 3, 2024

Revised: June 6, 2025

Accepted: July 2, 2025

Abstract

This research aims to study the medicinal properties of local vegetables as recorded in Isan palm-leaf manuscripts, to analyze the frequency of their medicinal properties, and to explore the role of herbal plants in ancient Isan communities. The study was conducted on 12 Isan palm-leaf manuscripts and the findings reveal a total of 66 types of local vegetables and 588 medicinal properties. The most frequently used vegetables consisted of ginger (59 properties, 10%), Ya Nang (*Tiliacora triandra*) (54 properties, 9%), and chili (43 properties, 7%). The medicinal properties were categorized by types of illness including skin diseases (20.06%), digestive/excretory issues (14.79%), and fever/cough (10.03%). This research also highlighted five key dimensions of the role of herbal medicine in ancient Isan communities: traditional medicine, economy and way of life, eco-cultural systems, beliefs and rituals, and the transmission of local wisdom. The findings helped reveal traditional knowledge and provided the guidelines for further pharmacological research and the development of community products based on local vegetables.

Keywords: local vegetables, Isan palm-leaf manuscripts, medicinal properties, traditional wisdom

*This research project was financially supported by the revenue budget for the 2023 fiscal year of Mahasarakham University.

บทนำ

ตำรายาโบราณอีสานเป็นเอกสารโบราณที่บันทึกองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนดั้งเดิมของชุมชนอีสาน โดยใช้โบราณเป็นสื่อบันทึกด้วยอักษรธรรมหรืออักษรไทยน้อย เนื้อหาประกอบด้วยตำรับยาสมุนไพร วิธีการรักษาโรค พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ และความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพ ที่สืบทอดมาจากหมอยาพื้นบ้าน ตำรายาเหล่านี้ไม่เพียงสะท้อนภูมิปัญญาการรักษาโรคแบบองค์รวม (Holistic Medicine) ที่ผสมผสานระหว่างสมุนไพรและจิตวิญญาณ แต่ยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมทางนิเวศวัฒนธรรมของคนอีสานในอดีต ตำรายาโบราณอีสานถือเป็นเครื่องมือในการบันทึกองค์ความรู้ด้านการดูแลสุขภาพของคนสังคมท้องถิ่นอีสานเป็นมาอย่างยาวนานและเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นเครื่องช่วยจดจำกัน การหลงลืมเกี่ยวกับตัวยาสมุนไพร ขั้นตอนการรักษา การพิจารณาวินิจฉัยโรค หรือแม้กระทั่งพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ทั้งผู้ป่วย และญาติพี่น้องให้สามารถรอดสติ หรือแม้กระทั่งผ่อนคลายความวิตกกังวลใจในระดับหนึ่ง ซึ่งวัฒนธรรมการรักษาโรคภัยไข้เจ็บในสมัยโบราณนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2553) ได้กล่าวว่า การรักษาของแพทย์สมัยโบราณของจีนบ้าง ในวัฒนธรรมของอินเดียแดงเป็นต้นบ้างว่าเป็น holistic คือเป็นการรักษาแบบองค์รวม ที่มองดูและเกี่ยวข้องกับชีวิตทั้งหมด แต่ความจริงการรักษาแบบองค์รวมในสมัยโบราณนั้นก็มิใช่อ่อนและความบกพร่อง บางทีก็เป็นองค์รวมแบบพรา ๆ กลุ่มเครื่องมือมองทุกด้านจริง แต่ว่าแต่ละด้านก็ไม่ขัดสักร้อย่าง บางทีก็มองกลุ่มเครื่องมือไปเลยหรือไม่ก็มีความเชื่อถือปนอยู่ ซึ่งอาจจะให้กลมกลืนกับยุคสมัยนั้น ๆ แต่คงใช้ไม่ได้กับปัจจุบัน หากแต่วิวัฒนาการการรักษายาบาลการดูแลสุขภาพของคนสังคมท้องถิ่นอีสานในปัจจุบัน ต่างก็เปิดใจให้กับการรักษาโดยสมุนไพรเพิ่มขึ้น ถือเป็นทางเลือกทางการรักษาที่ต้องสอดคล้องสัมพันธ์กัน เพราะข้อเด่นของการดูแลสุขภาพของคนสังคมท้องถิ่นแบบโบราณนั้นเน้นที่การบำรุงหัวใจหัวใจของผู้ป่วยด้วย

จากการวิเคราะห์ตำรายา 12 ฉบับ (ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์, 2564) ปรากฏโรคและตำรับยาประเภทออกฝี และไข้ มากที่สุดแสดงความเป็นโรคประจำถิ่นร้อนชื้น ในบริเวณดินแดนที่ราบสูงในอดีต และเภสัชวัตถุประเภทพืชมากที่สุด สะท้อนความองค์รู้ด้านการใช้ประโยชน์จากพืชพันธุ์มีอยู่รายรอบตัว โดยผ่านการสังเกต จดจำ ทดลองใช้ประโยชน์ สังสม สืบสาน ส่งต่อองค์ความรู้ โดยการเรียนรู้ตัวต่อตัวแล้ว บางส่วนถูกบันทึกไว้ในเอกสารใบลาน แต่อีกหลายส่วนก็สูญสิ้นไปกับตัวหมอยา ซึ่งเอกสารที่นำมาศึกษาในบทความถือเป็นตัวแทนของตำรายาในเอกสารใบลานที่กระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่ทางวัฒนธรรมพื้นถิ่นภาคอีสานดังกล่าวนั้น ล้วนเกิดประโยชน์ทั้งด้านการศึกษาภูมิปัญญาด้านนิเวศวัฒนธรรม สะท้อนออกมาจากข้อมูลความถี่ของการใช้สมุนไพรในแต่ละเภสัชวัตถุชนิดต่าง ๆ นั้น สอดคล้องกับสมัยวรรณอุตร (2558) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาทางสาธารณสุขอันทรงคุณค่าที่บรรพบุรุษอีสานและลาวได้นำเสนอให้เห็นผ่านการรักษาอาการเจ็บป่วยของผู้คนในชุมชน โดยใช้สมุนไพรและวัตถุธาตุที่มีอยู่รอบ ๆ ตัวในชุมชนทำให้รู้วิธีการสืบทอดส่งต่อสาระทางการแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ในวิถีชีวิตปัจจุบันได้ด้านใดด้านหนึ่ง และสอดคล้องกับ อุษา กลิ่นหอม (2552) ที่กล่าวถึงความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำการศึกษาเพื่อหาตำราและตำรับยาที่ยังคงใช้อยู่ในปัจจุบันและผลสัมฤทธิ์ของการใช้ยาเพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลประกอบการพิจารณาในการพัฒนาแบบพื้นบ้านขั้นต่อไป และตำรายาที่เป็นตัวเขียนย่อมสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ทางนิเวศวัฒนธรรมของผู้คน รวมถึงทำให้เห็นโรค วิธีการรักษาโรค การใช้สมุนไพรในอดีต ซึ่งถือเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สมควรอนุรักษ์ไว้ให้คู่กับสังคมสืบไป ซึ่งวิภา วิสเพ็ญ (2550) ได้กล่าวถึงคุณค่าด้านอักษรศาสตร์ การสื่อสารและการแพทย์พื้นบ้าน ระบุว่า ตำรายานี้เป็นบันทึกองค์ความรู้ด้านการแพทย์ของหมอยาพื้นบ้านด้วยตัวอักษรโบราณเป็นการปรับความรู้ความเข้าใจของผู้คนที่มองว่า องค์ความรู้สมัยก่อนมักเป็นจารีตมุขปาฐะ (Oral Tradition) ที่เน้นการถ่ายทอดด้วยการบอกเล่า ดังที่รับรู้กันอยู่เพียงอย่างเดียว แท้ที่จริงในชุมชนต่าง ๆ ได้มีการบันทึกไว้เพียงแต่อาจยังค้นไม่พบสูญหายหรือมีจำนวนน้อย

ผู้วิจัยเห็นว่าสิ่งที่บันทึกไว้ในตำรายาจังหวัดมหาสารคามดังกล่าว อาจมีบางสิ่งซึ่งไม่ปรากฏในการบอกเล่าและไม่เหมือนกับที่มีการเผยแพร่ก็เป็นได้ ผลของการศึกษาจึงเป็นประโยชน์ทั้งด้านอักษรศาสตร์ การสื่อสารและการแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งอาจนำมาปรับใช้ในวิถีชีวิตปัจจุบันได้ด้านใดด้านหนึ่ง เพราะตำรายาที่เป็นตัวเขียนย่อมสะท้อนให้เห็นภาษาและการสื่อสารตามแนวทางของคนในขณะนั้นที่สำคัญจะทำให้เห็นโรควิธีการรักษาโรค การใช้สมุนไพรในชุมชนสมัยก่อน ซึ่งอาจสังเกตเปรียบเทียบกับตำราโรค วิธีการใช้ยาสมุนไพรรักษาของหมอชาวบ้าน ที่จดจำจากครูที่บอกเล่าและสั่งสอนกันมาทำให้เกิดความชัดเจนและเกิดองค์ความรู้เพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ (2562) ได้นำเสนอวิธีคิดและความเชื่อเรื่องสุขภาพในตำรายาโบราณ จากเอกสารใบลานที่พบในจังหวัดมหาสารคาม โดยคัดเลือกใบลานที่ความโดดเด่นเฉพาะ กล่าวคือเป็นตำรายาเฉพาะผักรักษาหรือใบบัวบกอย่างเดียว ซึ่งได้ปริวรรตเอกสารใบลานขนาดสั้น พบวิธีคิด ได้แก่ 1) วิธีคิดทางศาสนาเรื่อง อานิสงส์ การให้ทานโดยการเผยแพร่ตำรายา 2) วิธีคิดทางไสยศาสตร์ เช่น การอยู่ยงคงกระพัน 3) วิธีคิดเรื่องยาวิเศษจากเมืองพิษณุโลก 4) วิธีคิดเรื่องคำสาบาน 5) วิธีคิดเรื่องยาวิเศษ/ยาทิพย์/ยาผีบอก ต้องให้ความเคารพ และ 6) วิธีคิดเกี่ยวกับพรมแดนทางภาษาที่ใช้ในตำรายา ซึ่งทุกวิธีคิดล้วนเป็นส่วนประกอบในตัวบทในตำรายา อันประกอบด้วย สมุนไพร จำนวน 15 ชนิด น้ำกระสายยา จำนวน 4 ชนิด มีสรรพคุณทางยา จำนวน 14 สรรพคุณ และ กรรมวิธีปรุงยา จำนวน 4 กรรมวิธี คล้ายกันกับ ปิยาภรณ์ แสนศิลา และ ประกช จิตต์อำมาตย์ (2565) ที่ได้ศึกษาภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพที่ปรากฏในคัมภีร์ใบลานอีสาน โดยการปริวรรตคัมภีร์ใบลานอีสานเป็นอักษรไทยปัจจุบัน และจำแนกตำรับยาสมุนไพรที่ปรากฏในคัมภีร์ใบลานอีสาน วิธีดำเนินการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการปริวรรตคัมภีร์ใบลานอีสานของหมอพื้นบ้านพิมพ์ แก้ววิเศษ โดยผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาโบราณอีสาน ซึ่งคัมภีร์ใบลานอีสานที่ศึกษานี้ มีจำนวน 17 ลาน 34 หน้าบันทึกด้วยอักษรธรรมโบราณด้วยภาษาอีสานสั้น ๆ ได้ใจความชัดเจนผลการวิจัยพบว่าในคัมภีร์ใบลานนี้มีตำรับที่ใช้

บำบัดอาการของโรคและวิธีการบำบัดโรค จำนวน 51 ตำรับ วิธีการปรุงยา 26 วิธี ส่วนมากเป็นตำรับยารักษากลุ่มอาการไข้ที่มีลักษณะผื่นต่าง ๆ 19 ตำรับ กลุ่มโรคระบบทางเดินอาหาร 12 ตำรับ กลุ่มโรคระบบไหลเวียนเลือด 9 ตำรับ และกลุ่มโรคอื่น ๆ 11 ตำรับ ในคัมภีร์ไบลาน มีเภสัชวัตถุ 202 ชนิด แบ่งเป็นพืชวัตถุ 186 ชนิด ธาตุวัตถุ 9 ชนิด และสัตว์วัตถุ 7 ชนิด และมีการตั้งคายหรือคำบูชาครู การใช้คาถา ในรักษาผู้ป่วยร่วมด้วย โดยสรุปคัมภีร์ไบลานอีสานแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านที่ใช้ในการรักษาผู้ป่วยเป็นการดูแลแบบองค์รวม ทั้งทางด้านกายและทางจิตใจ และสามารถนำไปใช้ต่อยอดองค์ความรู้และถ่ายทอดให้แก่นิสิตนักศึกษาและประชาชนทั่วไปได้ใช้ดูแลสุขภาพในเบื้องต้นได้ และยังเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านไม่ให้สูญหายไป

สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน เป็นหนึ่งในหน่วยงานสำคัญที่เก็บรักษาตำรายาไบลานไว้จำนวนมาก ซึ่งแต่ละผู้ก็มีเนื้อหาเฉพาะด้าน เช่น ตำรับยาโรคผิวหนัง โรคระบบทางเดินอาหาร และโรคไข้ ฯลฯ การศึกษาก่อนหน้านี้ส่วนใหญ่เน้นการปริวรรต (ถอดความ) และวิเคราะห์เนื้อหาทางการแพทย์ แต่ยังขาดการเจาะลึกถึงบทบาทของพืชผักพื้นบ้านในฐานะทั้งอาหารและยา ซึ่งเป็นช่องว่างที่งานวิจัยนี้ต้องการเติมเต็ม แม้จะมีงานศึกษาตำรายาไบลานอยู่บ้าง แต่ยังมีประเด็นที่ยังไม่ได้รับการวิจัยอย่างละเอียด ได้แก่ ความถี่และความหลากหลายของพืชผักพื้นบ้านที่ใช้เป็นยาในตำรับต่าง ๆ การวิเคราะห์สรรพคุณทางยาของพืชผักที่ปรากฏในไบลานเปรียบเทียบกับความรู้สมัยใหม่ การนำองค์ความรู้ไปต่อยอด เช่น การพัฒนาสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI) หรือการวิจัยทางเภสัชวิทยา งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษา ผักพื้นบ้าน 66 ชนิด และสรรพคุณ 588 ประการ ที่ปรากฏในตำรายาไบลานอีสาน เพื่อตอบโจทย์ช่องว่างดังกล่าว และอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่อาจสูญหายไปในอนาคต

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาความถี่ในการใช้ผักพื้นบ้านที่ปรากฏในเอกสารใบลานอีสาน ดังนี้

1. เพื่อศึกษาสรรพคุณผักพื้นบ้านที่ปรากฏในเอกสารใบลานอีสาน
2. ความถี่สรรพคุณผักพื้นบ้านที่ปรากฏในเอกสารใบลานอีสาน
3. เพื่อศึกษาบทบาทของสมุนไพรในสังคมอีสานยุคโบราณ

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้มีขอบเขตการวิจัยคือตำรายาใบลานในสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน จำนวน 12 ฉบับ/ผูก ดังนี้

1) ตำรายาใบลาน ผูกที่ 1 รหัส BL0001003 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 74 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม วัดมหาชัย ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ปกครองโดย นายสมัย วรรณอุดร

2) ตำรายาใบลาน ผูกที่ 2 รหัส BL0001004 ตัวอักษรไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 28 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ปกครองโดย นายธนวัฒน์ เชื้อโคกกรวด

3) ตำรายาใบลาน ผูกที่ 3 รหัส BL0001011 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 16 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ปกครองโดย นางสาวอัญชลี อุ่มอุราญ

4) ตำรายาใบลาน ผูกที่ 4 รหัส BL0001012 ตัวอักษรธรรม, ไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 50 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ธรรม น.1-13, ไทยน้อย น.14-16, ธรรม น.17-25 ปกครองโดย อ.ภก.ณัฐพงษ์ วิชัย

5) ตำรายาใบลาน ผูกที่ 5 รหัส BL0002011 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 26 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ปกครองโดย นายณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์

6) ตำรายาใบลาน ผูกที่ 6 รหัส BL0005010 ตัวอักษรไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 22 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ปกครองโดย นางสาวอัญชลี อุ่มอุราญ

7) ตำรายาโบราณ ผูกที่ 7 รหัส BL0005013 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 24 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ปรีวรรตโดย นางสาวอัญชลี อัมมอรานู เคยใช้เป็นข้อมูลใน ตำรายาวิวัฒน์หทัย เล่ม 3

8) ตำรายาโบราณ ผูกที่ 8 รหัส BL0005016 ตัวอักษรธรรม, ไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 20 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติมในวิวัฒน์หทัย ตำบล ตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม มีอักษรไทยน้อย 2 ลานสุดท้ายปรีวรรต โดย นายอิทธิราช นันชนันตี

9) ตำรายาโบราณ ผูกที่ 9 รหัส BL0008006 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 14 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม วัดศรีสมพร บ้านแบก ตำบลนาทอง อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม เคยใช้เป็นข้อมูลในตำรายาวิวัฒน์หทัย ปรีวรรต โดย นายสมัย วรรณอุดร

10) ตำรายาโบราณ ผูกที่ 10 รหัส BL0009004 ตัวอักษรไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 36 หน้าลาน สมบัติวิวัฒน์หทัย พระอารามหลวง ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ปรีวรรตโดย นายณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์

11) ตำรายาโบราณ ผูกที่ 11 รหัส BL0011005 ตัวอักษรไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน 66 หน้าลาน เป็นตำรายาวิวัฒน์หทัย บ้านท่าม่วง ตำบลท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ปรีวรรตโดย นายชนวัฒน์ เชื้อโคกกรวด

12) ตำรายาโบราณ ผูกที่ 12 รหัส BL0011006 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทย มีจำนวน 16 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติมปรีวรรตโดย อ.ภก.ณัฐพงษ์ วิชัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยมีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

1. คัดเลือกตำราयाที่สมบูรณ์ จากเนื้อหาตำราयाจากหลายแหล่ง จำนวน 12 ฉบับ/ผูก เพื่อให้สะดวกในการศึกษาผู้วิจัยจึงกำหนดรหัสใบลาน ความหมายของรหัส เช่น BL-0001-003 ได้แก่ BL หมายถึง ใบลานตำราयाในสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน, 0001 หมายถึง มัดที่ 0001, 003 หมายถึง ผูกที่ 003 โดยจำแนกเอกสารที่นำมาดำเนินการวิจัย จำแนกตามแหล่ง โดยดังนี้

1.1 ตำราयाจากหนังสือตำราया ที่จัดพิมพ์โดย โครงการอนุรักษ์ใบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จำนวน 4 รายการ ได้แก่

- 1) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 1 รหัส BL0001003
- 2) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 7 รหัส BL0005013
- 3) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 8 รหัส BL0005016
- 4) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 9 รหัส BL0008006

1.2 ตำราที่ปริวรรตใหม่ โดยตรวจทานความถูกต้อง จำนวน 8 รายการ ได้แก่

- 1) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 2 รหัส BL0001004
- 2) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 3 รหัส BL0001011
- 3) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 4 รหัส BL0001012
- 4) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 5 รหัส BL0002011
- 5) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 6 รหัส BL0005010
- 6) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 10 รหัส BL0009004
- 7) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 11 รหัส BL0011005
- 8) ตำราयाใบลาน ผูกที่ 12 รหัส BL0011006

2. ตรวจสอบความถูกต้องของมูลที่ผ่านการปริวรรต (Transliteration) เป็นอักษรไทยปัจจุบันแล้ว โดยผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรโบราณอีสาน และผู้เชี่ยวชาญด้านรายชื่อสมุนไพรร

3. จัดระบบข้อมูล โดยจัดแบ่งกลุ่มข้อมูลตามประเภทพืชผัก สรรพคุณทางยา และกลุ่มโรคที่รักษา

4. วิเคราะห์ข้อมูล 1) การวิเคราะห์เชิงปริมาณ นับความถี่ของการใช้พืชผักแต่ละชนิดและสรรพคุณทางยา คำนวณร้อยละและจัดลำดับความสำคัญของพืชผักที่พบมากที่สุด สร้างตารางและแผนภูมิเพื่อแสดงผลการวิเคราะห์ 2) การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ ศึกษาบริบททางวัฒนธรรมและสังคมจากเนื้อหาในตำรายา เปรียบเทียบสรรพคุณทางยาในใบลานกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ วิเคราะห์บทบาทของสมุนไพรใน 5 มิติ ได้แก่ การแพทย์พื้นบ้าน เศรษฐกิจ นิเวศวัฒนธรรม ความเชื่อ และการส่งต่อภูมิปัญญา

5. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือ Triangulation เปรียบเทียบข้อมูลจากเอกสารใบลานหลายฉบับเพื่อยืนยันความถูกต้องและการสนทนากับผู้เชี่ยวชาญ ปรึกษานักวิชาการด้านอักษรโบราณ ผู้เชี่ยวชาญด้านรายชื่อสมุนไพร เพื่อตีความข้อมูลเชิงลึก

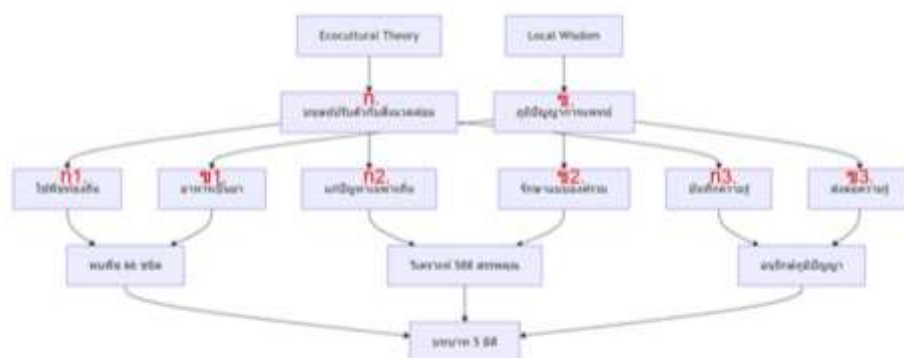
6. นำเสนอสรุปผลในรูปแบบตารางและแผนภูมิ อภิปรายผลโดยเชื่อมโยงกับทฤษฎีทางวัฒนธรรมและการแพทย์แผนโบราณ เสนอแนวทางการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์ เช่น การวิจัยทางเภสัชวิทยา หรือการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน เครื่องมือวิจัย ได้แก่ โปรแกรม Microsoft Excel และ Word สำหรับการวิเคราะห์เชิงปริมาณ และแบบบันทึกข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ

แนวคิดทฤษฎีและกรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยได้ใช้กรอบแนวคิด Ecocultural Theory และ Local Wisdom ในบริบทใกล้เคียงกับการศึกษาดำรายาใบลานอีสาน ของณรงศ์ศักดิ์ ราวะรินทร์ (2564). การวิเคราะห์และจัดทำอนุกรมศัพท์สมุนไพรในเอกสารใบลานอีสาน และปิยาภรณ์ แสนศิลา และ ประกช จิตต์อำมาตย์ (2565) การปริวรรตตำรายาสมุนไพรในคัมภีร์ใบลานอีสาน ดังภาพ 1

ภาพ 1

แนวคิดทฤษฎีและกรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา: ปรับปรุงแนวคิด Ecocultural Theory และ Local Wisdom จาก ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์. (2564). การวิเคราะห์และจัดทำอนุกรมศัพท์สมุนไพร โรค ตำรายา ที่ปรากฏในเอกสารโบราณอีสาน. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จากภาพ 1 พบแนวคิด Ecocultural Theory และ Local Wisdom ของณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ (2564) ปิยาภรณ์ แสนศิลา และ ประช จิตต์อำมาตย์ (2565) มีความสอดคล้องกัน ดังนี้

1) แนวคิด Ecocultural Theory ก.มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ของ ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ (2564) เน้นการวิเคราะห์สมุนไพรในเอกสารโบราณอีสาน โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพืชสมุนไพรกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งสอดคล้องกับ แผนภูมิในส่วนของ ก1. เน้นการใช้พืชท้องถิ่น (ชิง ย่านาง พริก) ที่เติบโตได้ดีในสภาพอากาศอีสาน ก2. การแก้ปัญหาเฉพาะถิ่นซึ่งศึกษาการรักษาโรคที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและสภาพอากาศ เช่น โรคผิวหนังและระบบทางเดินอาหาร ก3. การบันทึกความรู้ การบันทึกในโบราณช่วยรักษาภูมิปัญญาจากการสูญหาย

แทนการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ ในส่วนแนวคิด Ecocultural Theory ของ ปิยาภรณ์ แสนศิลา และ ประช จิตต์อำมาตย์ (2565) เน้นบทบาทของสมุนไพรในพิธีกรรมและความเชื่อ พบ ก2. การแก้ปัญหาเฉพาะถิ่น โดยการรักษาโรคที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมและความเชื่อท้องถิ่น และ ก3. การบันทึกความรู้ เป็นการบันทึกตำรับยาที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม

2) แนวคิด Local Wisdom ข.ภูมิปัญญาการแพทย์ ของ ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ (2564) งานวิจัยนี้ยังสะท้อนภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรแบบองค์รวมซึ่งเชื่อมโยงกับ แผนภูมิ พบในส่วน ข2. การรักษาแบบองค์รวม การผสมผสานสมุนไพรกับพิธีกรรมหรือคาถา ข3. การส่งต่อความรู้ การใช้ใบลานเป็นเครื่องมือในการส่งต่อภูมิปัญญา ในส่วนแนวคิด ของ ปิยาภรณ์ แสนศิลา และ ประช จิตต์อำมาตย์ (2565) เน้นการรักษาแบบองค์รวมที่รวมสมุนไพรกับพิธีกรรม ซึ่งสอดคล้องกับ แผนภูมิ พบในส่วน ข1. อาหารเป็นยาซึ่งพบการใช้พืชสวนครัวทั้งเป็นอาหารและยา และ ข2. การรักษาแบบองค์รวม โดยใช้สมุนไพรร่วมกับคาถาหรือพิธีกรรม

สรุปผลการวิจัย

1. ความถี่ในการใช้ผักพื้นบ้านที่ปรากฏในเอกสารใบลานอีสาน

จากการวิเคราะห์ความถี่เภสัชพืชวัตถุที่พบจากตำรายาใบลาน ในสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน จำนวน 12 ฉบับ/ผูก สามารถจำแนกความถี่การใช้ผักดังตาราง 1

ตาราง 1

จำนวนและร้อยละของความถี่พืชวัตถุและการใช้ผักจากเอกสารใบลานทั้ง 12 รายการ

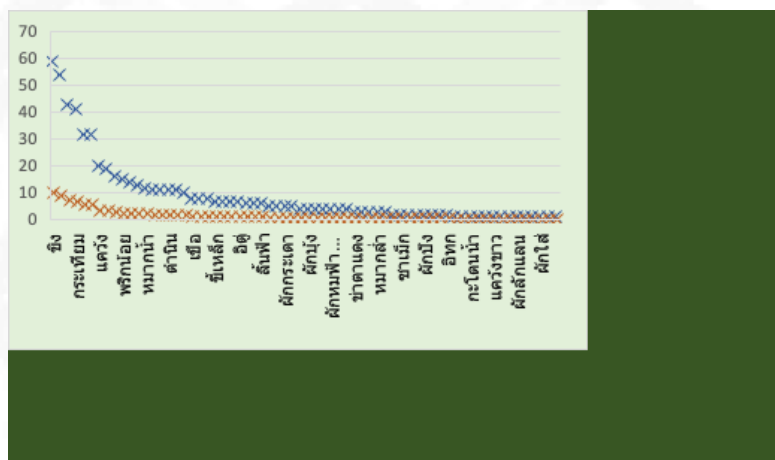
รายการ	ความถี่เภสัชพืชวัตถุที่พบ	ความถี่ผักที่พบ	คิดเป็นร้อยละ
BL0001003	273	23	8.42
BL0001004	174	23	13.21
BL0001011	186	25	13.44

รายการ	ความถี่เกสรพืชที่พบ	ความถี่ผักที่พบ	คิดเป็นร้อยละ
BL0001012	827	146	17.65
BL0002011	241	21	8.71
BL0005010	110	11	10
BL0005013	64	10	15.62
BL0005016	1,095	156	14.24
BL0008006	105	37	35.23
BL0009004	197	18	9.13
BL0011005	501	84	16.76
BL0011006	155	34	21.93
โดยรวม	3,928	588	14.96

จากตาราง 1 ผลการวิเคราะห์ความถี่เกสรพืชที่พบ และผักที่พบจากตำรายาโบราณ พบว่า จากเอกสารโบราณจำนวน 12 รายการ พบความถี่เกสรพืชที่พบมีความถี่จำนวน 3,928 รายการ พบความถี่การใช้ผักที่ปรากฏ 588 ความถี่ คิดเป็นร้อยละ 14.96 สามารถจำแนกรายละเอียดแต่ละผักได้ ดังนี้ BL0001003 พืชที่พบจำนวน 273 ความถี่ ความถี่ผักที่ปรากฏ จำนวน 23 ความถี่ คิดเป็นร้อยละ 8.42 ของเกสรพืชทั้งหมด BL0001004 174 ความถี่ ความถี่ผักที่ปรากฏ จำนวน 23 ความถี่ คิดเป็นร้อยละ 13.21 BL0001011 พืชที่พบจำนวน 186 ความถี่ ความถี่ผักที่ปรากฏ จำนวน 25 คิดเป็นร้อยละ 13.44 BL0001012 พืชที่พบ จำนวน 827 ความถี่ ความถี่ผักที่ปรากฏ จำนวน 146 คิดเป็นร้อยละ 17.65 BL0002011 พืชที่พบ จำนวน 241 ความถี่ ความถี่ผักที่ปรากฏ จำนวน 21 คิดเป็นร้อยละ 8.71 BL0005010 พืชที่พบ จำนวน 110 ความถี่ ความถี่ผักที่ปรากฏ จำนวน 11 คิดเป็นร้อยละ 10 BL0005013 พืชที่พบ จำนวน 64 ความถี่ ความถี่ผักที่ปรากฏ จำนวน 10 คิดเป็นร้อยละ 15.62 BL0005016 พืชที่พบ จำนวน 1,095 ความถี่ ความถี่ผักที่ปรากฏ จำนวน 156 คิดเป็นร้อยละ 14.24 BL0008006 พืชที่พบ

จากการวิเคราะห์ผักพื้นบ้านที่ปรากฏและสรรพคุณทางยาจากตำรายาโบราณ
จำนวน 12 รายการ สามารถจำแนกข้อมูล ดังรูปภาพแผนภูมิภาพ 2

จำนวนและร้อยละของสรรพคุณผักพื้นบ้านที่ปรากฏในใบลาน

ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 (ก.ค. 68 - ธ.ค. 68)

สรรพคุณ ร้อยละ 3.2, หมากเือก (มะอึ๊ก) จำนวน 16 สรรพคุณ ร้อยละ 2.7, พริกน้อย จำนวน 15 สรรพคุณ ร้อยละ 2.5

นอกจากนี้ ยังพบว่ายังมีผักอื่น ๆ ที่ปรากฏ ได้แก่ มะตูม, หมากพัก, หมากน้ำ, ข้า, เชื้อขึ้น, ตำนิน (ตำลึง), ถั่วพู, พูน, เปื่อ, ดีปลี, ตีนจ๋า, ขี้เหล็ก, ผักคาด, พริกกันชน, อดู่ (แมงลัก), ชิงแคง, ผักหอม, ลิ้นฟ้า, กุ่มบก, แคบ้าน, ผักกระเดา (สะเดา), ผักบัว (หอม), คางฮุง, ผักบั้ง และ ผักบั้งป่า, ผักเสี้ยน, ผักหนอก (บัวบก), ผักหมฟ้า(โขมหิน), เพี้ยฟาน, อิลิด (ข้าพลู่), ข้าตาแดง, ผักขะ (ชะอม), หมากแปบ, หมากล่ำ, อิชุม (มะรุม), กะแยง, ซาเม็ก, ผักกาดย่า, ผักชี-ลูก, ผักป้ง, ผักแพรว/แพว, แฝง, อิทก (น้ำใจใคร่), กระถิน, กระโดน (กระโดน), กระโดนน้ำ, กุ่มน้ำ, กูดง่อง, แคว้งขาว, สะค่าน, ผักแป้น, ผักลักแลน, ผักแว่น, ผักสาบ, ผักใส่, ลางเค็ด และ อดู่ไทย (โหระพา)

2. ความถี่สรรพคุณผักพื้นบ้านที่ปรากฏในเอกสารโบราณอีสาน

จากการวิเคราะห์สรรพคุณผักพื้นบ้านที่ปรากฏในเอกสารโบราณอีสาน ในสถาบันวิจัยศิลปและวัฒนธรรมอีสาน จำนวน 588 สรรพคุณ สามารถจำแนก สรรพคุณการรักษาโรค ดังตาราง 2

ตาราง 2

จำนวนและร้อยละของสรรพคุณการใช้ผักจากเอกสารโบราณ

ลำดับ	สรรพคุณรักษาโรค	ความถี่	คิดเป็นร้อยละ
1	ผิวหนัง	118	20.06
2	ระบบอาหาร/ขับถ่าย	87	14.79
3	ไข้/ไอ	59	10.03
4	ระบบเลือด	47	7.99
5	ฝี	34	5.78
6	สะอึก	34	5.78
7	หูดจุมูกตา	28	4.76
8	กระตุก/กล้ามเนื้อ/เอ็น	27	4.59

ลำดับ	สรรพคุณรักษาโรค	ความถี่	คิดเป็นร้อยละ
9	แก้พิษ	23	3.91
10	ลม	16	2.72
11	คลออดบุตร	14	2.38
12	ริดสีดวง	9	1.53
13	อื่น ๆ	92	15.64
	รวม	588	99.96

จากตาราง 2 ผลการวิเคราะห์สรรพคุณผักพื้นบ้านที่ปรากฏในเอกสารโบราณอีสาน จำนวน 588 สรรพคุณ เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า มีการใช้ผักประกอบการรักษา ได้แก่

- โรคผิวหนัง จำนวน 118 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 20.06 นามโรค/อาการที่ปรากฏ เช่น คันคาย (คัน, ระคายเคือง)/ยากาก/ยาแต้มตุ่ม/ยาปานดำ/ยาฆ่า เป็นต้น

- ระบบอาหาร/ขับถ่าย จำนวน 87 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 14.79 นามโรค/อาการที่ปรากฏ เช่น กินอาหารผิด/ขับออก เยี่ยวบ่ออก/เจ็บเสียบหมุ่นขึ้น/ท้องไค่/ยาแก้จุก แก้อาก เจ็บเสียบ/ เป็นต้น

- ใช้/ไอ จำนวน 59 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 10.03 นามโรค/อาการที่ปรากฏ เช่น ใช้คันคาย (คัน, ระคายเคือง) ชื่อว่าเหือดซาง/ใช้เจ็บออก/ใช้ชะอื่น/ใช้ตาเหลือง จักตาย ใช้เสียบหัวเป็นดังจักแตก เป็นต้น

- ระบบเลือด จำนวนจำนวน 47 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 7.99 นามโรค/อาการที่ปรากฏ เช่น แก่เลือดขึ้น/ผู้หญิงลงเลือด/ยาแก้เลือด/ยาถูเลือดทั้งปวงเนา ในท้อง/ยาเลือดผู้หญิง/ยาเลือดลง เป็นต้น

- ฝี จำนวน 34 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 5.78 นามโรค/อาการที่ปรากฏ เช่น ยาฝีคันทะมาลา/ยาฝีในหู/ยาฝีปลาค่อ/ยาฝีปาก/ยาฝีหัวเอียน/ยาฝีใหญ่/ เป็นต้น

- สะอึกหรือพะอืดพะอม จำนวน 34 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 5.78
- หูคอจมูกตา จำนวน 28 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 4.76 นามโรค/อาการที่ปรากฏ เช่น แก่เสียดเสลด/เจ็บคอ/ยาแก้คอ/ยาเคยือ/ยาลิ้นหด/ เป็นต้น
- กระตุก/กล้ามเนื้อ/เอ็น จำนวน 27 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 4.59 นามโรค/อาการที่ปรากฏ เช่น คางกะด้าง/คางเข้ากั๊บ/ยาแก้ทก/ยาปวดตุก/ยาหาลง/ยาเอ็น/หลังหักคน/ เป็นต้น
- แก้วพิษ จำนวน 23 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 3.91
- ลม จำนวน 16 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 2.72
- คลอดบุตร จำนวน 14 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 2.38
- ริดสีดวง จำนวน 9 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 1.53
- และอื่น ๆ จำนวน 92 สรรพคุณ คิดเป็นร้อยละ 15.64 นามโรค/อาการที่ปรากฏ เช่น ยากั๊บ/ยาแก้บ้า/ยาจอดบาด/ยาหยุดใจ/ยาห่า/ เป็นต้น

3. บทบาทของสมุนไพรในสังคมอีสานยุคโบราณ

จากการบทบาทของสมุนไพรในสังคมอีสานยุคโบราณ “พืชผักพื้นบ้านในตำรายาโบราณอีสาน” สามารถสรุปบทบาทของสมุนไพรในสังคมอีสานยุคโบราณได้ 5 มิติหลัก ดังนี้

3.1 บทบาทด้านการแพทย์พื้นบ้าน (Traditional Healthcare) ได้แก่ รักษาโรคเฉพาะถิ่น สมุนไพรถูกใช้รักษาโรคที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมร้อนชื้นของอีสาน เช่น โรคผิวหนัง (20.06%) โรคระบบทางเดินอาหาร (14.79%) และไข้ (10.03%) (ตาราง 2) การปรุงยารูปแบบผสมผสาน ไม่ใช้สมุนไพรเชิงเดี่ยว แต่มีการผสมหลายชนิด เช่น ตำรับ “ยากำลังแรง” ที่รวมพริก กระเทียม และสมุนไพรอื่น ๆ (อ้างอิง BL0011005) และการรักษาแบบองค์รวม (Holistic Approach) ผสมผสานสมุนไพรกับพิธีกรรมหรือคาถาเพื่อบำบัดทั้งกายและใจ สอดคล้องกับแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต) ที่อ้างถึงในบทความ

3.2 บทบาทด้านเศรษฐกิจและวิถีชีวิต ได้แก่ พืชผักสวนครัวเป็นทั้งอาหารและยา สะท้อนจากคำกล่าวโบราณที่ว่า “กินข้าวเป็นหลัก กินผักเป็นยา” เช่น ชিং (59 สรรพคุณ) กระเทียม (41 สรรพคุณ) และพริก (43 สรรพคุณ) ที่ใช้ประจำในชีวิตประจำวัน รวมถึงลดการพึ่งพายาสมัยใหม่ ในยุคที่การแพทย์แผนปัจจุบันยังไม่เข้าถึง ชุมชนอีสานพึ่งพาสมุนไพรจากพืชพื้นบ้านที่หาได้ในท้องถิ่น

3.3 บทบาทด้านนิเวศวัฒนธรรม (Ecocultural Wisdom) ได้แก่ การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ซึ่งสมุนไพรส่วนใหญ่เป็นพืชพื้นถิ่นที่เติบโตได้ดีในสภาพภูมิอากาศอีสาน เช่น ย่านาง แคว้ง ก้านตง รวมถึงการบันทึกความรู้เพื่อป้องกันการสูญหาย ตำรายาโบราณทำหน้าที่เป็น “คลังความรู้” ที่บันทึกการสังเกตและทดลองใช้สมุนไพรมานานหลายชั่วอายุคน

3.4 บทบาทด้านความเชื่อและพิธีกรรม ได้แก่ สมุนไพรกับความเชื่อทางไสยศาสตร์ บางตำรับยามีการใช้ร่วมกับคาถาหรือพิธีกรรม เช่น การตั้งคาย (คำบูชาครู) เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการรักษา (อ้างอิงงานของปิยาภรณ์ แสนศิลา และปรกช จิตต์อำมาตย์, 2565) และ การรักษาเชิงจิตวิญญาณ: สมุนไพรไม่เพียงรักษาอาการทางกาย แต่ยังเกี่ยวข้องกับการสร้างขวัญกำลังใจให้ผู้ป่วย

3.5 บทบาทด้านการส่งต่อภูมิปัญญา ได้แก่ การถ่ายทอดความรู้ผ่านโบราณ: ตำรายาโบราณเป็นเครื่องมือสำคัญในการรักษาองค์ความรู้ให้คงอยู่ แทนการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ (Oral Tradition) ที่เสี่ยงต่อการสูญหาย

จุดเด่นในการศึกษาครั้งนี้ เป็นระบบการแพทย์ที่เข้าถึงง่าย ใช้ทรัพยากรท้องถิ่น และ สะท้อนภูมิปัญญาการปรับตัวกับสภาพแวดล้อมและโรคประจำถิ่น ส่วนข้อจำกัดนั้นคือ ความรู้บางส่วนสูญหายไปกับหมอยาพื้นบ้านที่ล่วงลับ ในบางตำรับยาอาจขาดหลักฐานทางวิทยาศาสตร์รองรับ ซึ่งสมุนไพรในสังคมอีสานยุคโบราณไม่ได้มีบทบาทเพียงการรักษาโรค แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศวัฒนธรรม ความเชื่อ และเศรษฐกิจท้องถิ่น การศึกษาดำรายาโบราณจึงไม่เพียงอนุรักษ์ความรู้

ดั้งเดิม แต่ยังเปิดทางสู่การต่อยอดด้วยวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เช่น การวิจัยฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของพืชผักพื้นบ้านต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง “พืชผักพื้นบ้านในตำรายาโบราณอีสาน” ช่วยเปิดเผยองค์ความรู้ดั้งเดิมที่สำคัญหลายประการ พบความโดดเด่นของพืชผักพื้นบ้านในการแพทย์แผนโบราณ จากการวิจัยพบพืชผัก 66 ชนิด ที่ถูกใช้เป็นยาในตำรายาโบราณ โดย ings เป็นพืชที่มีการใช้มากที่สุด (59 สรรพคุณ) รองลงมาคือ ย่านาง (54 สรรพคุณ) และ พริก (43 สรรพคุณ) สิ่งนี้สะท้อนว่าพืชเหล่านี้เป็นพืชท้องถิ่นที่หาได้ง่ายและมีสรรพคุณครอบคลุมหลายระบบในร่างกาย การใช้จึงอย่างแพร่หลายทั้งรักษาภายใน (เช่น ระบบย่อยอาหาร) และภายนอก (เช่น โรคผิวหนัง) สอดคล้องกับงานวิจัยสมัยใหม่ที่พบว่าจึงมีสารต้านอนุมูลอิสระและด้านการอักเสบ

การรักษาโรคที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมโรคที่พบการรักษาบ่อยที่สุดคือ โรคผิวหนัง (20.06%) และ โรคระบบทางเดินอาหาร (14.79%) ซึ่งอาจสัมพันธ์กับสภาพอากาศร้อนชื้นของอีสานที่เอื้อต่อโรคผิวหนังและอาหารเป็นพิษ รวมถึงวิถีชีวิตเกษตรกรรมที่เสี่ยงต่อการบาดเจ็บและพิษจากสัตว์/พืช โดยพบการรักษาแบบองค์รวมที่รวมสมุนไพรหลายชนิด (เช่น ตำรับ “ยากำลังแรง”) ซึ่งให้เห็นถึงความเข้าใจเรื่องเสริมฤทธิ์ (synergy effect) ทางเภสัชวิทยาของสมุนไพรตั้งแต่ยุคโบราณ

คุณค่าทางวัฒนธรรมและระบบความรู้ ซึ่งตำรายาโบราณทำหน้าที่เป็น “ห้องสมุดชุมชน” ที่บันทึกทั้งความรู้เชิงประจักษ์จากการสังเกตและทดลองใช้สมุนไพร และความเชื่อและพิธีกรรมที่ผูกโยงกับการรักษา (เช่น การใช้คาถา) โดยการบันทึกด้วยอักษรธรรม/ไทยน้อยช่วยรักษาภูมิปัญญาจากการสูญหาย ซึ่งต่างจากการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ

สอดคล้องกับงานของ ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ (2564) ที่พบว่าตำรายาอีสานเน้นรักษาโรคเฉพาะถิ่น ซึ่งแตกต่างจากงานทั่วไปที่มักศึกษาสมุนไพรทุกประเภท

งานนี้เน้นเฉพาะ พืชผักสวนครัว ซึ่งแสดงบทบาท “อาหารเป็นยา” ของวัฒนธรรมอีสาน

ข้อจำกัดและโอกาสในการวิจัยต่อยอด ซึ่งข้อจำกัดพบว่า บางตำรับยาอาจต้องศึกษาประสิทธิภาพทางวิทยาศาสตร์เพิ่มเติม และความยากในการตีความอักษรโบราณบางส่วน ในส่วนของโอกาส พบการศึกษารวบรวมข้อมูลในพืชยอดนิยม เช่น ย่านางหรือชิง สามารถนำไปสู่การพัฒนาตำรับยาเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน (เช่น ยาสมุนไพรมาตรฐาน)

ในความหมายเชิงทฤษฎีนั้นสนับสนุนแนวคิด นิเวศวัฒนธรรม (Ecocultural theory) โดยแสดงให้เห็นว่าความรู้ด้านสมุนไพรเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และ เป็นตัวอย่างของ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) ที่สามารถบูรณาการกับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้

งานวิจัยนี้ไม่เพียงเปิดเผยความลึกของความรู้สมุนไพรอีสาน แต่ยังชี้ให้เห็นแนวทางอนุรักษ์และต่อยอดองค์ความรู้ดั้งเดิมอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการนำพืชผักพื้นบ้านมาพัฒนาเป็นทางเลือกสุขภาพที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

ข้อจำกัดและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้ให้ข้อมูลที่มีคุณค่าด้านภูมิปัญญาดั้งเดิมก็จริง แต่ยังมีช่องทางการพัฒนาต่อยอดทั้งในเชิงวิทยาศาสตร์ การประยุกต์ใช้ และการอนุรักษ์ความรู้ให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนในอนาคต ซึ่งข้อจำกัดที่ผู้วิจัยพบ ได้แก่ 1) ข้อจำกัดด้านแหล่งข้อมูล เช่น ศึกษาเฉพาะเอกสารโบราณอีสาน 12 ฉบับ ซึ่งอาจไม่ครอบคลุมความรู้ทั้งหมดเกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้านในภูมิภาค ข้อมูลในเอกสารโบราณอาจมีความคลาดเคลื่อนหรือสูญหายเนื่องจากความเสื่อมสภาพของเอกสารโบราณ 2) ข้อจำกัดด้านการยืนยันสรรพคุณทางยา เช่น การศึกษาอาศัยข้อมูลจากตำราโบราณเป็นหลัก ขาดการทดสอบทางวิทยาศาสตร์หรือเภสัชวิทยาเพื่อยืนยันประสิทธิภาพและความปลอดภัย 3) ข้อจำกัดด้านบริบททางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ไม่มีการศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงบทบาทของสมุนไพรในสังคมอีสานยุคปัจจุบันว่ายังมี

การนำไปใช้เหมือนในอดีตหรือไม่ และ 4) ข้อจำกัดด้านความหลากหลายของพืช เช่น พืชผักบางชนิดอาจไม่ถูกบันทึกในเอกสารโบราณ หรือสูญหายไปจากระบบนิเวศในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยในอนาคต ผู้วิจัยพบ 5 แนวทางในการต่อยอดองค์ความรู้ ได้แก่ 1) การวิจัยเชิงทดลอง ควรมีการศึกษาวิจัยทางเภสัชวิทยา เช่น การทดสอบฤทธิ์ทางชีวภาพ สารออกฤทธิ์สำคัญ เพื่อยืนยันสรรพคุณทางยาของพืชผักพื้นบ้านที่พบในเอกสารโบราณ 2) การขยายแหล่งข้อมูล ควรเก็บข้อมูลจากแหล่งอื่นเพิ่มเติม เช่น การสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชน หรือการศึกษาตำรายาพื้นบ้านฉบับอื่น ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น 3) การประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน ศึกษาความเป็นไปได้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน เช่น ยาสมุนไพร อาหารเสริม ฯลฯ จากพืชผักพื้นบ้านที่มีสรรพคุณเด่น 4) การวิจัยด้านนิเวศวัฒนธรรม ควรมีการศึกษาบทบาทของพืชสมุนไพรในวิถีชีวิตปัจจุบันของชุมชนอีสานว่ายังมีการใช้ตามภูมิปัญญาเดิมหรือมีการปรับเปลี่ยนอย่างไร และ 5) การอนุรักษ์และจัดการความรู้ ควรมีระบบจัดเก็บและอนุรักษ์เอกสารโบราณอีสานอย่างเป็นระบบ เพื่อป้องกันการสูญหายของข้อมูลดั้งเดิม

เอกสารต้นฉบับ

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 1 รหัส BL0001003 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน

74 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม วัดมหาชัย ตำบลตลาด อำเภอเมือง

จังหวัดมหาสารคาม ปริวรรตโดย นายสมัย วรรณอุดร

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 2 รหัส BL0001004 ตัวอักษรไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน

28 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติมปริวรรตโดย นายธนวัฒน์ เชื้อโคกกรวด

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 3 รหัส BL0001011 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน

16 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติมปริวรรตโดย นางสาวอัญชลี อุ่มอรุณ

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 4 รหัส BL0001012 ตัวอักษรธรรม, ไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน
มีจำนวน 50 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ธรรม น.1-13, ไทยน้อย น.14-
16, ธรรม น.17-25 ปรีวรรตโดย อ.ภก.ณัฐพงษ์ วิชัย

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 5 รหัส BL0002011 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน
26 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติมปรีวรรตโดย นายณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 6 รหัส BL0005010 ตัวอักษรไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน
22 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ปรีวรรตโดย นางสาวอัญชลี อุ่มอุราญ

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 7 รหัส BL0005013 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน
24 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ปรีวรรตโดย นางสาวอัญชลี อุ่มอุราญ
เคยใช้เป็นข้อมูลใน ตำรายาวัตมหายัย เล่ม 3

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 8 รหัส BL0005016 ตัวอักษรธรรม, ไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน
มีจำนวน 20 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ในวัตมหายัย ตำบลตลาด
อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม มีอักษรไทยน้อย 2 ลานสุดท้าย ปรีวรรตโดย
นายอิทธิราชย์ นันขันตี

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 9 รหัส BL0008006 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทยอีสาน มีจำนวน
14 หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม วัดศรีสมพร บ้านแบก ตำบลนาทอง
อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม เคยใช้เป็นข้อมูลในตำรายาวัตศรีสมพร
ปรีวรรตโดย นายสมัย วรรณอุดร

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 10 รหัส BL0009004 ตัวอักษรไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน
มีจำนวน 36 หน้าลาน สมบัติวัตมหายัย พระอารามหลวง ข้อมูลจำเพาะ
เพิ่มเติมปรีวรรตโดย นายณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 11 รหัส BL0011005 ตัวอักษรไทยน้อย ภาษาไทยอีสาน
มีจำนวน 66 หน้าลาน เป็นตำรายาวัตป่าสักดาราม บ้านท่าม่วง ตำบลท่าม่วง
อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติม ปรีวรรตโดย นายธนวัฒน์
เชื้อโคกกรวด

ตำรายาโบราณ ผูกที่ 12 รหัส BL0011006 ตัวอักษรธรรม ภาษาไทย มีจำนวน 16
หน้าลาน ข้อมูลจำเพาะเพิ่มเติมปริวรรตโดย อ.ภก.ณัฐพงษ์ วิชัย

เอกสารอ้างอิง

- ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์. (2562). ผักหนอก: วิธีคิดและความเชื่อเรื่องสุขภาพในเอกสารโบราณ. ใน *อยู่ดี กินดี มีสุข : มิติทางสังคมและวัฒนธรรมของสุขภาพ / ปณิศา สระวาสี, บรรณาธิการ. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). 414-435.*
- ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์. (2564). *การวิเคราะห์และจัดทำอนุกรมศัพท์สมุนไพร โรคตำรับยา ที่ปรากฏในเอกสารโบราณอีสาน. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.*
- ป.อ.ปยุตโต. (2553). *การแพทย์แนวพุทธ (พิมพ์ครั้งที่ 8).* ครอบครัวแสงสายัณต์.
- ปิยาภรณ์ แสนศิลา และ ประกข จิตต์อำมาตย์. (2565). การปริวรรตตำรายาสมุนไพรที่ปรากฏในคัมภีร์โบราณอีสาน: กรณีศึกษาคัมภีร์โบราณ ของหมอฟันบ้านพิมพ์ แก้ววิเศษ ผูกที่ 2. *วารสารหมอยาไทยวิชัย*, 8(2), 147-160. <https://he02.tci-thaijo.org/index.php/ttm/article/view/257648>
- วีณา วิสเพ็ญ. (2550). *รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานจากวรรณกรรมตำรายา. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และ โครงการอนุรักษ์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.*
- สมัย วรรณอุดร. (2558). โรคและยาในตำรายาภาคอีสานและลาว. ใน เอกสารการสัมมนาวิชาการเนื่องในวาระฉลองอายุครบ 96 ปีของ ศาสตราจารย์ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง “ภูมิปัญญาอาเซียน : เวชศาสตร์จารึกและเอกสารโบราณ”. *ภาษา-จารึก ฉบับที่ 13. ภาควิชาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. หจก. เซน ปรีณส์ตั้ง.*
- อุษา กลิ่นหอม. (2552). *การสังคายนาตำรายาพื้นบ้านอีสาน: กรณีใช้หมากไม้. อุษาการพิมพ์.*